

İNSAN HAKKI ve HAK İHLALLERİ

İzzettin Önder*

Giriş

Makalede, “İnsan Hakkı” ve “Hak İhlalleri” kavram ve olguları, ekonomik açıdan ve kapitalist sistemin dinamikleri bağlamında ele alınarak, zamanla sistemin ilerleyişi doğrultusunda değişim ve farklılaşma görüntüleriyle irdelenecektir. Bu nedenle, tarihsel sınırlarıyla, kapitalizmin kategorik olarak netleştiği dönemden gerilere gidilmeyecek; teorik sınırlarıyla ise, Marksizm tartışmalarına kayılmayacaktır. “İnsan Hakkı” ve “Hak İhlalleri” konuları tartışılırken, Kapital’in alt başlığında da ifade edildiği üzere, “Ekonomi Politikin Eleştirisi” ölçütünün odağa koyulmamasının ciddi bir eksikliği oluşturduğu bilinciyle böyle bir denemeye girişmenin amacı, kapitalizmin aldatıcı yüzünün sergilenmesidir.

17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar uzanan sürede John Locke etkisi altında “doğal hukuk” görüşünden kaynaklanan insan hakları yaklaşımı, toplum içinde bireyi diğer bireylere ve devlet aygıtına karşı koruma mantığı içinde gelişmiştir. Fransız İhtilali’ni izleyen dönemde, kısmen J. J. Rousseau’nun da etkisi altında gelişen bilim ve inançlar karışımı bir doku üzerinde (Russell, 1961; 693) şekillenen “İnsan Hakkı” olgusu zaman içinde tedricen ferdiyetçi görüş üzerine oturtulmuştur. 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda, emredici hukuki değeri olmayıp daha çok siyasî değeri haiz, otuz maddelik bir metin halinde oluşturulan insan hakları konusu uluslararası alanda yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ana başlığı altında otuz madde içinde kapsanan insan hakları üç alt başlık altında toplanmaktadır. Alt başlıklar şöyledir: “Kişi Özgürlükleri ve Siyasal Haklar” başlığı altında birinci kuşak haklar; “Sosyal, İktisadi ve Kültürel Haklar” başlığı altında ikinci kuşak haklar; ve nihayet, “Dayanışma Hakları” başlığı altında da üçüncü kuşak insan hakları kapsanmıştır (Kabaoğlu, 1997; 16–22).

* Emekli öğretim üyesi.

10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmiş olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde "İnsan Hakkı" kavramı da "İnsan Hakkı İhlali" kavramı da, içinde geliştiği ekonomik sistemin felsefesinden kaynaklanıncasına, adeta karşıt sisteme yönelik kalkan oluşturma anlayışı ile, bireyin yaşam hakkından ekonomik haklarına dek hemen her alan kapsamış olmakla beraber, korunmaya çalışılan hakların ihlalinin baş sorumlusu olan mülkiyet hakkı da 17'nci maddede, "1. Herkes, tek başına ya da toplu olarak, mülkiyet hakkına sahiptir. 2. Hiç kimse, keyfi olarak, mal varlığından yoksun edilemez" ibaresi ile bildirgeye dâhil edilerek, kapıdan kovulan, bacadan içeri alınmıştır (Büyük Larousse, 1986; 5713). Hal böyle olunca, kapitalist sistem içinde insan hakları ve hakların ihlalinin sürüklenişinin anlaşılması, konunun sistemin yapısal dokusu bağlamında ele alınmasını gerektirmektedir. Diğer bir deyişle, raporun ana çatısını, doğal sistemden kapitalist sisteme geçişten başlayarak, kapitalist sistem içinde, günümüze doğru giderek haşınlaşan ve baskıcı dokulara doğru seyreden yürüyüşte, insan hakkı anlayışının ve hak ihlallerinin aldığı şekiller oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda, konuya yukarıdan bakışla teorik yaklaşım yapılacak, polis devletinin fiziksel saldırıları ya da genel toplumsal ortamda algılanabilen hak ihlalleri kadar, çeşitli şiddet uygulamaları ya da saldırılar da kapsam dışında tutulacaktır.

İnsan hakları ve hak ihlalleri konularına salt ekonomik sistemin işleyişi perspektifinden bakmaya çalıştığım yazıda, önce teorik alanda, mülkiyet bağlamındaki gelişmeler üzerinde kısa bir gezinti yapıp, izleyen bölümde de somut yaşam koşullarındaki değişimleri göstermeye çalışacağım.

Mülkiyet Açısından "İnsan Hakkı" Kavramı: Teorilerin Gelişmesi

"İnsan Hakkı" kavramının mülkiyet bağlamında tartışılmasının John Locke ile başlatılması, çok fazla gerilere gitmeden, konunun makul sınırlandırılması açısından uygundur. Locke'e göre, bireysel hakların temeli teolojik yaklaşımdan ve doğal görüşten kaynaklanmaktadır. İnsan hakkı olgusu ve bu hakkın korunması insanın yaratıcıya karşı olan görevlerinin doğal sonucudur. İnsan hakkı konusunun teolojiye dayandırılması, insanın yaratıcıya karşı görevini yansıtması kadar, ortak yaşam biçiminin de yansması olarak görülmelidir. Locke'a göre, insanın görevini, dolayısıyla haklarını belirleyen yasa insan aklının eseri değildir; insan akli yasa yapıcısı olmayıp, ancak yasanın yorumcusudur. Teolojiye dayandırılmış Locke görüşüne göre, yeryüzünde yaratılmış olan tüm kaynaklar insanlar için yaratılmış olduğundan, tüm insanların kullanımına açıktır; hiç kimse diğerlerini dışlayacak biçimde kaynaklar üzerinde hak iddiasında bulunamaz, çünkü kaynaklar ortak kullanıma açıktır (Russell, 1965; 613 / Dardot & Laval, 2012; 65).

Ortak kullanıma açık olarak tüm insanların kullanımına sunulan kaynaklar üzerinde insanların kullanım hakkı “Doğal Yasa” gereği Yaratıcıya karşı insanın görevlerinden kaynaklanmaktadır. Yaratıcıya karşı insanın birinci görevi insanın kendisini ve yaşamını koruma görevidir. Bu görev dolayısıyladır ki, insanlar tüm insanların yararlanmasına, yani ortak kullanıma sunulmuş olan kaynaklardan kendi hakkını almak durumundadır. Aksi halde, kendisini koruyamaz, yaşamını sürdüremez. Birey bu görevini yerine getirirken emek gücünü kullanır ve emek karşılığı malvarlığı edinerek, yaşamını sürdürmeye çalışır. İnsanın ikinci yükümlülüğü ise diğer insanların da korunması ve gözetilmesidir. Bunun anlamı da şudur ki, kendi hakkını korumak adına ortak kaynaklardan yararlanan insan, diğerlerinin haklarına tecavüz etmemek, ihtiyacı üzerinde kaynak almamak ve kaynak israfına yönelmemekle yükümlüdür. İkinci kural çerçevesinde, emek gücüne dayalı mülkiyet edinen birey, diğer bireylerin de emek gücüne dayanarak hak ve mülkiyet edinme taleplerine karşı, doğa kaynaklarının paylaşılması ilkesi karşısında saygılı olmalıdır (Dardot & Laval, 2012; 65–67 / Russell, 1965; 610–613). Sonraları sol literatürde daha da geliştirilecek olan emek-değer teorisinin ilk belirtilerini ortaya koymuş olan Locke, iktisat yazımında uzun süre hâkim olmuş olan “emek geliri/sermaye geliri” (earned income/unearned income) ayırımının da öncülerinden addedilir. Locke’e göre, emek geliri menşei itibarıyla hak edilmiş gelir olarak mülkiyet hakkının temelini oluşturduğu halde, sermaye gelirine kuşkuyla gözle bakılmalıdır. Locke, vergilemede de “yararlanma ilkesinin” esaslarını ve sınırlarını da bu çerçevede çizmeye çalışmıştır (Musgrave, 1959; 95). Böylece Locke, Yaratıcı’ya karşı görev anlayışı gibi oldukça ilginç yaklaşımı ile, belki de farkında olmayarak, ahlaksal kapitalizmin(!) teoloji temellerini oluşturmuş oldu.

Locke teoreminin ilk haline bir itiraz Grotius’dan geldi. Grotius’un Locke’dan ayrıldığı nokta, bireyin ortak kullanımdan istifade hakkının, Locke’a göre, teolojiye dayalı Doğal Yasa gereği bireyin kendisini koruma görevine dayanıyor olmasına karşın, Grotius’a göre bireyin bu hakkının kiliseden arındırılmış doğal hukuk kurallarına dayalı bireyin arzu ve ihtiyacından kaynaklanıyor olmasıdır. Böylece, insan hakkı kavramının teolojik temelleri ilk sarsıntısını almış ve toplumsal kararlar sosyal anlaşma kuralına oturtulmaya başlatılmış oluyordu (Musgrave, 1959; 63). Topluların anarşiye sürüklenmesinden olağanüstü derecede ürken Hobbes da politika alanında teolojiden ayrılma yolunu zorlamış ve “sosyal anlaşma”ya giden yolda güçlü devlet teorisini ortaya atan Leviathan adlı eserini geliştirmiştir. Leviathan adlı eserinde Katolik Kiliseye karşı çıkması nedeniyle Fransız devletinin ortaya koyduğu hoşnutsuzluk sonucunda Hobbes Londra’ya geçmiş ve bundan böyle politik düşüncelerine son vermiştir (Russell, 1965; 532 / Brennan & Buchanan, 1980; 10).

Sermayenin ve buna bağılı olarak kapitalist sistemin gelişmesiyle ortak yaşam modelinden sermaye toplumunun oluşturduğu piyasa yaşamına doğru geçilirken insan hakkı kavramı da tedricen Yaratıcı ya da Doğal Hukuk anlayışından Spencer'in öncülük ettiği akımla "yaşamın gerektirdiği hak alanı" görüşüne dönüşmüştür. Spencer'e göre, birey toplumun tüm kurallarını kabul etmese de, kendi yaşamı için gerekli alanlarda hareket özgürlüğüne sahiptir ki, buna "pozitif öge" adı verilmektedir. Ancak birey "pozitif öge" hakkını kullanırken, "negatif öge" alanına geçemez, yani başkalarının alanına tecavüz edemez ve toplumun bütünsel kurallarını ihlal edemez (Dardot & Laval, 2012; 68 / Nozick, 1999; 289-290).

Kapitalist sistemin ve sermaye hâkimiyetinin toplumlarda yerleşmesine koşut olarak insan hakkı kavramı da köklü değişime uğrayarak, bir açılımda Nozick yaklaşımı ile mutlak piyasa görüşü çerçevesinde, devlet doktrininde "bireyselci devlet" ve vergilemede ağırlıklı olarak "yararlanma ilkesi" çözümlemesine; diğer açılımda da, Benthamcı fayda ilkesi çerçevesinde Paretoyu çözümlemeye yönelmiştir. Doğal hukuk ya da Yaratıcı görüşünden hemen tamamen sıyrılmış olan günümüz yaklaşımı, bir açılımda "libertan yaklaşım", diğer açılımda da "liberal yaklaşım" olmak üzere ikili görüntüde şekillenirken, liberal yaklaşım da, Paretoyu görüşün başatlığı altında, Sen ve Rawls ya da Stiglitz gibi, sisteme cepheden karşı çıkmayıp içinde kalarak, ama daha insancıl görüntülerle ana-akımda yerleşiklik kazanmıştır.

Birey karşısında devlet aygıtını sınırlayan libertan düşünür Nozick, Anarşi, Devlet ve Ütopya başlıklı, ilk baskısı 1974 yılında yapılmış olan eserinde birey hakkını, "bireylerin hakları vardır ve hiç kimse veya hiçbir grubun söz konusu haklar üzerinde yapamayacağı (aksi halde haklar ihlal edilmiş olur) şeyler vardır" tüm kesimlere karşı böyle savunur. Bireyin devlet karşısındaki konumunu ise Nozick şöyle saptar: "Devlet, bir kişiyi diğer kişiye yardıma zorlayamaz ya da kendi yararları veya korunmaları için bireylerin giriştikleri faaliyetleri engelleyemez." Bu görüşler, mutlak anlamda bireyci devlet görüşünü yansıtır (Nozick, 1999; ix). Toplumun birey üzerinde hak sahibi olmadığı anlayışının yansıtıldığı Nozick-türü bireyci devlet görüşü, liberal sistem yaklaşımından da öte ve farklı olarak libertan sistem görüşünü, Nozick'in kendi ifadesiyle felsefi yaklaşımını ifade eder (Nozick, 1999; xii). Libertan sistem yaklaşımında birey hakkının temelinde bireyin yaşam hakkı dahi yoktur, ancak bireyin yaşam için mücadele hakkı vardır. Zira yaşam hakkına dayalı da olsa, başkalarının hak alanını ihlal etmek mülkiyet hakkını ihlal niteliği taşır (Nozick, 1999; 179). Libertan sistem görüşünü ferdiyetçi devlet ve mutlak piyasa hâkimiyetine dayandıran Nozick'e göre hak edişin özgürlük koşulunu, kazanımın menşeyinin meşru olması ve girişilen işlemler-

rin doğal piyasa kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmesi oluşturur. Özel mülkiyeti “doğal hak” olarak gören Nozick, böylesi özgür hak edişi o denli meşru ve kutsal addeder ki, bunun üzerinden vergi alınmasını, emek sömürüsüne analogik olarak algılar (Nozick, 1974; 169–172 / Sandel, 2010; 184).

Nozick ile farklı düşünen ve literatürde ampirik libertarian olarak anılan düşünür olan von Hayek “özgürlük” kavramını farklı bir açıdan ele almıştır. Hayek’e göre özgürlük bir yönü ile “negatif”, diğer yönü ile de “doğallık-dışı”dır. İlk olarak 1925’lerde İtalyan düşünür Guido De Ruggiero tarafından ortaya atılmış olan, günümüzde ise İsaiah Berlin tarafından kullanıldığı belirtilen “negatif dışsallık” kavramı von Hayek’in özgürlük anlayışının temelini oluşturmaktadır (Sen, 2002; 509). Hayek’in ele alış tarzı ile özgürlüğün negatif boyutu, herhangi bir kişinin hareket ve seçim alanının başka bir kişi tarafından tehdit edilmemesi özgürlüğüdür. Kavramın ikinci özelliğini oluşturan doğallık dışılık ise, bu yönü ile ele alınan özgürlük koşullarının doğal insanlık ya da yaşam tarihinde bulunmamasıdır (Dean, 2010; 184–185). Von Hayek, “sosyal adalet” kavramının gerekli olmadığını, hatta zararlı olduğunu ileri sürerken, kültürel gelişmenin sonucu olarak oluşan kurallarla devletin piyasa mekanizmasını oluşturup, uygulamasını gerekli görmektedir. Ancak von Hayek’e göre, bireylerin alanlarının tanımlanması ve korunması amacıyla, kültürel gelişim sonucunda oluşmuş kurallarla devletin topluma müdahalesi meşru ve makul görülebilir (Barr, 2012; 24).

Ana akım iktisat öğretisine başat olan liberal akımın ana felsefesi olan Benthamcı faydacı görüş, neoliberalizme yol açan von Hayek türü görüşlerden çok kalın çizgilerle ayrılır ve sisteme inançla birlikte, oluşan adaletsizlikler üzerinde kafa yorar. Faydacı görüş yanlılarınca bireyler arasında fayda karşılaştırmasına yer verilirken, bireysel varlıkların geçmişi sorgulanmadığı gibi, elde edilmiş yöntemi üzerinde de görüş ileri sürülmemektedir. Oysa Hayek’e göre, hak edişin oluşabilmesi için elde edilmiş sürecinin de liberal ortamda oluşması ve meşru olması gerekli koşuldur (nakleden, Sandel, 2010; 82). Bireysel faydaların ölçülebileceği esastan hareketle ve bireyin haz ve acı arasındaki tercihine dayanan faydacı yaklaşımda, kamusal kararların, bireysel fayda ve acıların net sonucunun toplumsal faydayı yükseltici şekilde olması gerektiği ileri sürülür. Faydacılığa geliştirilen itirazlar arasında, bireysel yararların ölçülmesi ve karşılaştırılmasının güçlüğü yanında, yarar ölçümünde esas alınan bireysel varlıkların rastlantısal olarak seçildiği şeklinde bir kuşku hâsıl olmuşsa, politikanın etkinliği zayıflayacağı görüşleri yer alır (Sandel, 2010; 82 / Walzer, 1983; 260–261).

Ana-akım iktisat içinde adalet ve özgürlük tartışmalarında John Rawls öne çıkmaktadır. Rawls’ın *Theory of Justice* başlıklı eserinde ortaya koyduğu ve detay-

lı tartıştığı adalet ilkesinin iki temel kuralı vardır. Adalet ilkesinin birinci kuralına göre, her birey tüm diğer bireylere açık olan en geniş seçenekler havuzundan yararlanma hakkına sahiptir. Adalet ilkesinin ikinci kuralına göre ise, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, her kurum veya pozisyonla ilgili olarak, her bireyin makul düzeyde çıkarına olabileceği şekilde organize edilmelidir. Toplumda en düşük gelir sahibinin yararının ençoklaştırıldığı gelir dağılımı üzerinde toplumsal mutabakata varılmasını sağlayan tartışmaların, politikalar sonucunda her bireyin sahip olacağı pozisyon hakkında fikir sahibi olmadığı bilgisizlik ortamında, Rawls'ın ifadesiyle "bilgisizlik peçesi" (veil of ignorance) koşulunda yapıldığı varsayımına dayandırılmaktadır (Rawls, 2000; 52–53).

Rawls, libertarian görüşten uzak olarak, faydacı görüşe yaklaşan düşünür olmakla beraber, faydacı görüş yanlılarının sıkı sıkıya dayandığı "Pareto iyileşmesi" varsayımına koşullu katılır. Şöyle ki, saf Pareto iyileşmesi kuralına göre, kimse refah düzeyinde bir değişim olmadan, bir bireyin refahının yükseltilmesi kural açısından makbuldür. Rawls bu kuralı her koşulda mutlak olarak kabul etmeyip, Pareto iyileştirme kuralının geçerli olabilmesi için, refahı yükseltilenin en düşük gelir seviyesine sahip birey olması koşulunu ileri sürer. Rawls böyle uygulanan kurala "maximin kuralı" adı verir (Rawls, 2000; 132–133).

Ana-akım iktisadın temel dayanağı olan faydacılık görüşüne önemli bir itiraz da liberal yanlı Amartya Sen'den gelmiştir. Sen'e göre, bir bireyin özgür koşullar altında kendi refahını en üst düzeye çıkarması ile toplumsal refahı en üst düzeye çıkarma politikaları bir arada uygulanamaz. Sen'in ifadesi ile: "Sosyal refahın en üst düzeye çıkarılması ile, toplam refahın bireyler arasında dağılımı birbirini ile ilintili olarak eş anlı sağlanamaz." (Sen, 1973; 16). Bu görüş, açıktır ki, von Hayek ve yandaşlarının ileri sürdüğü mutlak piyasa koşulu görüşüyle çatışmaktadır.

Piyasa sürecinin refah ekonomisi ağırlıklı yaklaşımı, Pareto optimal koşulunun oluşturulduğu bireysel refah fonksiyonlarının etkileşimi bağlamında ele alınır. Başka bir deyişle, piyasacı refah yaklaşımında bireysel gelirlerin elde edilmiş şekli ve gelir dağılımı dikkate alınmadan, bireylerin karşılıklı refah fonksiyonları veri olarak optimal gelir dağılımı koşulu araştırılır. Optimal koşuldan anlaşılan, herhangi bir bireyin gelir düzeyinin değiştirilmediği koşulda bir bireyin refah durumunun yükseltilmesinin olanaklı olmaması halinin oluşturulmasıdır. Refah ekonomisinin bu kuralına bireysel özgürlükler açısından itiraz eden Amartya Sen özgürlük kavramını "fırsat eksenini" ve "süreç eksenini" bağlamında iki açıdan ele alır (Sen, 2002; 506–527). Fırsat eksenini, içinde bulunan olanaklar çerçevesinde bireyin değerlendirmelerini ifade eder. Fırsat ekseninde bireyin davranışı olanaklar

ile sınırlıdır. Buna karşın süreç ekseninde, bireyin tün olanaklara sahip olması koşulunda oluşabilecek değerlemeler yelpazesini gösterir. Süreç eksenindeki bireysel davranışın tam serbesti içinde olması ve herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmaması, böyle bir müdahaleye karşı bağımsızlığa sahip olması koşullarını gerektirir.

Birey gelirin adalet ve/veya bireysel özgürlük ya da hak açısından tam bir gösterge olamayacağı anlayışı, Sen'i salt gelir eksenini ile yetinmeyip, müktedir olma (capability) eksenine yönlendirir. Aynı miktar gelir sahip olan iki bireyden fiziksel engelli olan, sağlıklı bireye göre dezavantajlıdır. Bu noktaya "farklılık ilkesi" ile katılan Rawls, bireyler arasındaki gelir farklarını da birinci derecede adalet ölçütü olarak kabul ederek, gelir dağılımında faydacı görüşün bireysel gelir dağılımı politikası uygulamasında yarar karşılaştırması yapmak yerine en düşük gelire sahip olanın elde ettiği yararı en çoklaştırmanın amaçlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Vergi yoluyla yeniden gelir dağılımı politikası uygulamasında, vergi sonrası mutlak gelir dağılımı sağlanması koşulunda toplam ve yeniden dağıtım tahsis edilecek gelir düzeylerinin düşeceği öngörüsü ile, vergi sonrası mutlak gelir eşitliği hedefi terk edilerek, en düşük gelirlinin refah düzeyini en yüksek düzeyde tutacak vergi geliri modeline ulaşılır (Musgrave & Musgrave, 1989; 73).

İnsan hakkı kavramı toplumun bir ferdi için olduğu kadar tüm fertleri için de söz konusudur. Kapitalist sistemde toplumsal gelirin yaratılması ve paylaşılması bireyleri belirli sınıflar içinde ve sınıflar arasında birbiri ile ilişkiye sokar. Sınıflı toplumlarda insan hakları olgusunun tartışılması, sorunun çözümüne hizmet etmekten çok, sorunun varlığının kanıtını oluşturduğu kadar, aynı zamanda sorunu köküne inilmesini de engellemektedir. Bireysel özgürlükler, toplumda mülkiyet dağılımı ve üretim ilişkisi havuzunda Sen anlamında "fırsat" ve "süreç" eksenlerinde bireyler arasında derin uçurumlar yaratmaktadır. Çeşitli yönleri ile kısaca ele alınmış olan ana-akım iktisat öğretisinin temel doğrultusu, bireysel özgürlüklerde, süreç eksenini tümüyle ihmal edip, fırsat eksenini odağa koyarak, görece bazı düzeltmelere yönelmiş bulunmaktadır. Bunun nedeni, fırsat eksenini üzerinde yapılabilecek manevraların sistem içi aletlerle sağlanabilir görülmesidir. Bireysel özgürlükler bağlamında süreç eksenini üzerinde girilecek her hangi bir müdahale, sistem sorununu ve üretim ve dağıtım aşamalarında sınıflararası süreci gündeme taşıdığından, ana-akım iktisat alanında rağbet görmemiştir. Başka bir açıdan, fırsat eksenini üzerindeki tartışmalar ya da önerilebilecek bazı düzeltici önlemler ana-akım iktisat alanında kalırken, süreç eksenini üzerindeki tartışmalar Marksizm öğretisi alanına girmektedir ve gerçek anlamda özgürlükleri gündeme taşımaktadır. Bu yazıda Marksizm alanına girilmediğinden, süreç eksenini üzerindeki tartışmalara girilmemektedir.

Mülkiyet Açısından “İnsan Hakkı” Kavramı: Politikaların Gelişmesi

Birinci Paylaşım Savaşı ertesinde kapitalist dünya durulmamıştı. 1917 Devrimi ve Sovyetler’in tarih sahnesine çıkması ile çok derin bir şok yaşayan kapitalist dünya, 1929 Büyük Krizi ile de derinden etkilendi. Kapitalist dünya, bir yandan Keynes’in de belirttiği üzere Almanya’ya yıkılan harp borçlarının intikamından büyük endişe taşıırken (Keynes, 1920), diğer yandan da yine Keynes’in ünlü Genel Teori (Keynes, 1936) başlıklı eseri ile de kapitalist yürüyüşün, zaman ruhuna da uygun olarak, ray değiştirme manevraları ile ciddi koruma önlemlerine yöneldi. Böylesi süreçler Batı dünyasında gerek düşünce dünyasında gerek uygulamalarda bazı alt-üst oluşlara neden olurken, 1938 yılında Paris’de Uluslararası Entellektüel İşbirliği Enstitüsü’nde, sonraları “Lippmann Kolokyumu” olarak anılacak bir toplantı düzenlendi. Bir basın mensubu ve eleştirmen olan Walter Lippmann, Sovyet Rusya ve Nazi Almanyası’ndaki rejimlerin liberal dünyaya tehdit oluşturduğunu anlatan “İyi Toplum” başlıklı kitabının toplumsallaşmasının sağlanması amacıyla organize ettiği toplantıya Frederic von Hayek, Ludwig von Mises, Lionel Robbins, Raymond Aron, Jacques Rueff, Wilhelm Röpke, Alexander von Rüstow¹ ve Michael Polanyi gibi dönemin önde gelen liberal, fakat Keynes karşıtı iktisatçıları davet etti (Wapshott, 2011; 210–211 / Dardot & Laval, 2011; 141-146). Beş gün devam ederek, “Liberalizmin Krizi” etrafında tartışmaların sürdürüldüğü toplantı net bir sonuç sağlamamış olduğu gibi, benzer kulvardaki akademisyenler arasında dahi çok ciddi fikir ayrılıkları olduğu gerçeğini ortaya koydu. İkinci Paylaşım Savaşı ertesinde Keynes’in görüşlerine karşı çıkmayı amaçlayan von Hayek’in teşviki ile daha sonra toplanan ve neoliberal akımın başlangıcı olarak kabul edilen, 1947 Mont Pélerin Cemiyeti, Trilatéral Komisyonu ve günümüzde muntazam yıllık toplantılar yapan Davos Dünya Ekonomik Formu gibi, “kapitalizmin kaleleri”² niteliğindeki organizasyonlar Walter Lippmann Kolokyumu’u ve Mont Pélerin Cemiyeti toplantılarının günümüze sarkan uzantılarıdır. Walter Lippmann Kolokyumu’nda tartışılan liberal fikirler İngiltere’de London School of Economics, ABD’de Chicago Üniversitesi ve 1927 tarihinde Cenevre’de kurulmuş olan Uluslararası Yüksek İncelemeler Akademik Enstitüsü gibi ünlü kurumlarca da desteklenmiştir.

1 A. von Rüstow ve W. Röpke, Hitler Almanyası’ndan kaçarak, Türkiye’ye sığınan ve İstanbul Üniversitesi’nin ilgili bölümlerinin kurulmasını gerçekleştirmiş akademisyenlerdir.

2 “Kapitalizmin Kaleleri” kavramını Dr. Gaye Yılmaz iki değerli eserinde kullanmıştır: Kapitalizmin Kaleleri-I: IMF, WB, AB (Türk Tabipleri Birliği, Ankara, 2000) ve Kapitalizmin Kaleleri-II: WTO (TMMOB, 2001, Ankara). Her iki yayın da Türkiye MAİ ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu yayını olarak yayınlanmıştır.

Günümüzün neoliberal uygulamalarının netleştirilmesi açısından Lippmann Kolokyum'u toplantılarında ortaya çıkan görüşler üzerinde kısa bir gezinti yararlı olur. Kolokyum'da görüşler, bir yanda "toplumsal liberalizm" ya da "liberal sosyalizm", diğer yanda da, akademik çevrelerce "yeni liberalizm" olarak anılan fikirler etrafında şekillenmiştir. Ana görüş ve hedefinin "liberal bir müdahaleciliğin teorileştirilmesi" yaklaşımının oluşturduğu kısa süreli toplantının gündemini, Walter Lippmann'ın kavramsallaştırmasıyla, "..liberalizmin [ve] statükonun doğrulanması değil, sanayi devriminin gerekli kıldığı toplumsal yeniden düzenlemenin bir mantığı olduğu..." anlayışının ortaya koyulması oluşturdu (Dardot & Laval, 2011; 144). Bu anlayış ve yaklaşım, yeni şekillenmekte olan neoliberalizmin önceki klasik liberalizmden açıkça farklı olduğunu göstermektedir. Nitekim neoliberalizmin kurucuları, yaşanan krizleri ve krizlerin yol açtığı totaliter gelişmeleri, liberallerin ekonomik sistemin işleyişinin doğal düzenle eş tutmalarının neticesinde oluşan patolojik dokular olarak yorumlamışlardır. Onlara göre, liberalizm fikrinin doğalcılığa dayandırılmış olmasına karşın, neoliberalizm "icat" fikrine, yani yeniden ve iradî yapılandırma ve yapıyı sürdürme anlayışına göre şekillendirilmesi gerekir. Neoliberal yeni yapılandırma politikasının temelini toplumsal rekabetçilik anlayışı ile devlet müdahaleciliğinin birlikteliği oluşturur (Dardot & Laval, 2011; 145).

Neoliberal politikalarda insan dokusu liberal politikalarından çok daha nüfuz edici ve farklı biçimde metalaştırılmaktadır. Bu anlayışta yeni koşullara göre şekillendirilen ekonomik ve sosyal sistemde devamlı değişen koşullara uyum sağlanması amacıyla bireylerin yaşam tarzları ve zihniyetlerinde devamlı değişim gerçekleştirilmelidir. Bu sürecin kesintisiz işletilebilmesi için devletin devamlı müdahalesi kaçınılmazdır. Bırakınız yapsınlar görüşünü savunan klasik liberal yaklaşım anlayışının aksine, neoliberal yaklaşımda otomatik uyum söz konusu olmayıp, her aşama ve kademede tüm bireyler ve kurumlar açısından birinci derece önemli olan uyum sürecinin sağlanabilmesi için yeni düşünce sistemleri geliştirilmelidir. Her birey ve/veya kurum bir işletme gibi düşünüp davranarak, tüm eylemlerden ve farklı yönlerdeki sonuçlarından da bireysel sorumluluğu alarak sisteme dâhil olmalıdır. Kısacası, neoliberal politikalar bireyin kendisini değiştirmesini, edilgen dokudan kendisini yetiştirme ve sorumluluk alma alanlarında etken dokuya geçmesini zorlamaktadır (Dardot & Laval, 2011; 159). Neoliberal insan tipinin sağlanmasının yolu eğitim ve eğitim yolu ile insan neslinin geliştirilmesidir. Neoliberal mantıkla yetiştirilen birey, şirket mantığı ile şekillendirilen toplumda "girişimci benlik" geliştirip, risk alarak, olası yenilgilerin tüm sorumluluğunu üstlenerek, rekabetçi bir tavır sergilemelidir. "Neoliberal akıl" olarak ifade edilen bu dokuda,

birey yaşamda kalabilmek için kendi üzerinde baskı kurmak, kendini eğitmek ve dönüştürmek zorundadır.

Düzensiz ve programsız bir sistem olan kapitalizm içinde yaşanan, ancak ana-akım iktisat öğretisi içinde yansımayan çelişkili ve çatışmalı bireylerarası ilişkiler bireysel psikoloji alanındaki araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bunların arasında önemli bir isim olan Dieter Duhm'un, Türkçe'ye çevrilerek 1996 yılında yayınlanan Kapitalizmde Korku adlı eserinin girişindeki şu ifade dikkat çekicidir: "İnsanlık tarihi, ataerkilliğin ve özel mülkiyetin gelişmesinden beri, baskının tarihidir. Modern kapitalizm, bu tarihin şimdiki aşaması oluyor. ...Bu baskı, arkasında hiçbir zaman açıklıktan kemikleri çökmüş varlıklar bırakmaz; içinde köle emeğinin ve cellâtların hüküm sürdüğü gettolara yol açmaz. Ama yeni tip bir köle ruhu üretir: Kişiliği, kanaati ve başkaldıracak cesareti olmayan, uyum sağlamış insan!.. Bu korku, kapitalizmin malıdır; yalnızca onun ürünü olarak değil, aynı zamanda onsuz her şeyin çökeceği bir yapıtaşını olarak da bu sisteme aittir." (Duhm, 1996; 8-9). Duhm kitabında, emek-sermaye ilişkisi ve çelişkinin yanında, egemenlik ilişkileri, yabancılaşma, yaşanan keskin rekabet ve başarılı olma gayreti yanında başarısızlık korkusunun çok ciddi psikiyatrik travmalara yol açtığını ortaya koyar. Bir başka ünlü yazar da, modern dünyanın bireyde oluşturduğu "benlik hazzı" olgusunu, "Protestan Ahlâkı"nın "narsizm" şeklinde tezahürü olarak yorumlamaktadır (Sennett, 1992; 333). Yeni düzende yenilgiler de kayıp olarak görülmez, çünkü buna neden olan bizzat bireyin kararıdır. Neoliberal dünyada her şey bir diğeri ile değiştirilebilir, zira birbirine denktir ve pazarlık konusudur. Sennett, bir başka yapıtında da, iş dünyasındaki düzensizlik ve güvencesizlik, devamlı değişim ve değişime uyma koşulları, sürecin hızlılığı ve vade kısalığı gibi yeni düzenin insan karakterine yönelik saldırısının bireyde "karakter aşınması" oluşturduğunu ifade etmektedir (Sennett, 2002; 13-32). Kısacası, neoliberal dünyada her alanda tam bir kuralısızlaştırma ve devamlı dönüştürme ya da dönüşüm yaşanmaktadır.

Neoliberal akımın atomize bireylere aşılama çalıştığı kendilerinden sorumlu olma ya da, kavramsal ifadesiyle, "kendilik girişimi" duygusunun, uluslararası danışmanlık hizmeti sunan Aubrey'in kavramsallaştırmasındaki ürküntü verici anlatımı şöyledir: "...her emekçi müşteri aramalıdır, piyasada kendine bir yer edinmelidir, bir fiyat saptamalıdır, kendi maliyetini yönetmeli, araştırma-geliştirme çalışması yapmalı ve kendini geliştirmelidir. Kısacası, bireyin bakış açısından, [iş yerinde] çalışma bireyin kendi şirketine hizmettir, böylece [bireyin] kendi gelişimi de, kendisinin bir girişimi olarak tanımlanır." (Dardot & Laval, 2012; 373). Piyasadaki seçenek bolluğu, aynı zamanda bireyin de önündeki seçenek bolluğu

olarak görülerek, bunlardan yararlanabilmek için bireyin devamlı değişime hazırlıklı olması ve kendisini bir şirket gibi yöneterek tüm sorumluluğu alması zorunludur. Kapitalist dünyada üretim ilişkilerinin ulaştığı bu aşamada talep edilen insan tipi, daha doğrusu emekçi yapısı, doğal olarak, bireysel psikoloji üzerinde baskı oluştururken, aynı zamanda da "insan hakkı" kavramının değişmesine ve buna bağlı olarak "insan hakkı ihlalleri" kavramı ve olgusu üzerinde de yeni düşüncelerin gelişmesine, söz konusu olgu ve kavramların bir hayli geri plana düşmesine yol açmıştır.

Sonuçlandırıcı Toparlamalar

Bir yazıda ele alınan boyutuyla, "ekonomik alanda insan hakkı" olgu ve kavramı, radikal ve Marksist yaklaşımlar dışında, ana-akım iktisat ekolü çerçevesinde irdelenmiştir. Böyle bir sınırlamada, biri libertarian, diğeri ise liberal olmak üzere iki hat üzerinde teori ve uygulama tartışmalarına yer verilmiştir. Bu sınırlamalarla çizilen teorik ve uygulama görüntülerini kısaca ve hızla gözden geçirdikten sonra, bu bölümde günümüz koşullarına kristalleşerek yansıyan insan hakları olgusunu ve hak ihlallerini odağa koyarak yazıyı tamamlamak istiyorum.

Toplumsal alt-yapıyı oluşturan üretim ilişkisi kendi devinim kuralında ilerlerken, çok doğal olarak, hatta klasik liberallerin ve Manchester Doğal Görüş Yanlılarının düşündüğü şekilde üst-yapıda da değişimlere yol açmaktadır. Üretim ilişkisinde insan, özellikle de emek olarak alt-yapıda yer aldığı halde, başat karar ögesi olmadığından, hak belirlemede de başat rol oynayamamakta, edilgen konumda bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, geniş halk kesimi için insan hakkı olgusu ve kavramı, üretim ilişkisinin tarihsel devinimi sürecinde başat dokunun çıkarları ve kararları doğrultusunda anlam kazanarak şekillenip gelişmiştir. İnsan hakkı ya da eşdeğeri olarak görülebilen emekçi hakkı için mücadelelerde zamanla görülen yükselmeler ve çöküşlerde, mücadelenin kararlılığı ve gücü kadar, hatta ondan da öte, sistemin meşruiyetinin korunması yoluyla devamlılığının sağlanması endişesi ve üretim ilişkisi bağlamında sermayenin çıkarları öne çıkmış ve etken unsurları oluşturmuşlardır. Kaldı ki, sistemin işleyişi birikim esasına dayandığından, emek-sermaye çatışmasında sistemle bütünleşen sömürü, farklı zamanlarda farklı boyutlarda olarak, her hal ve koşulda bir insan hakkı ihlali olarak kalmıştır ve sistemin devamlılığı durumunda kalmaya da devam edecektir. Söylemeden geçilemeyecek mutlak gerçek de, sömürü sürdürdüğü sürece insan hakkı ihlali sürmüştür olacağından, tüm savlara rağmen Marksist görüş güncelliğini yitirmeyecektir.

Yukarıda kısaca özetlenmiş olan teorik yaklaşımları, Blaug'un veciz ifadesi ile, " ..iktisatçılar işledikleri konuların ana öğelerinin daima kesin ve ilginç çıkar-

samalar yapılabilen ve teorik olarak 'yanlışlanabilir' nitelikte 'bilimsel' olduğunu düşünürler.[oysa] Pratikte genellikle bu bilimsel yaklaşım terk edilir ve iktisat [düşüncesi] tarihi, yanlışlama çabalarını reddedercesine dışlayan totolojik tanım ve teorilerin tekrarından.." (Blaug, 1995; 697) ibaret olduğu görüşü doğrultusunda ele aldığımızda, "insan hakkı" olarak kutsanan olgunun da ne denli başat gücün yönetim ve denetimi altında şekillendiğini ve kazanım olarak nitelenen bazı hak alımlarının da şekilsel olduğunu anlarız.

"İnsan Hakkı" kavramının tanımlanış biçimi, kaçınılmaz olarak, "İnsan Hakkı İhlali" kavramının da şekillenmesine veya esnetilmesine yol açmıştır ve açmaktadır. Şöyle ki, kapitalizmin henüz tam hâkimiyetini oluşturmadığı doğal yaşam ve paylaşım modellerinin görece önde olduğu dönemlerden günümüze doğru geldikçe, insan hakkı ya da emek hakkı kavramı da ünlü Cambridge iktisatçısı Marshall'ın çabalarıyla emek değer yaklaşımından piyasada belirlenen "değişim değeri" yaklaşımına evrilmiştir. John Locke görüşünden von Hayek görüşüne uzandığımızda, her iki düşünürün de her bireyin yarattığı değer üzerinde mülkiyet hakkı olduğunu ve bu hakka müdahalenin söz konusu olamayacağını söylemelerinde birleştiklerini, ancak, Locke hak edişi sarf edilen emek ile ölçerken, von Hayek'in hak edişi emek gücünün piyasada değişim değeri ile ölçmesi ciddi farklılığı ortaya koymaktadır. Bu farklılık, Sen'in "çağdaş iktisat biliminin evrimi ile etik yaklaşımın zayıfladığı tartışma götürmez.." (Sen, 1987; 7) ifadesini haklı çıkarmaktadır. Gerçek anlamda insan hakkı göstergesi olarak sarf edilen emek değerini (Marksist anlamda kullanım değeri) kabul ettiğimizde, emeğin piyasada oluşan değişim değerini esas alan kapitalist sistemi, farklı dönemlerde farklı ölçeklerde olmak üzere, insan hakkı üzerinde yükselen bir sistem olarak görmek ve öylece tanımlamak kaçınılmaz olur. Von Hayek, von Mises ya da Friedman ve hemen tüm ana-akım iktisatçıların emek değerini emek piyasasında oluşan değişim değeri ile ölçmeleri sermaye yanlı sömürü düzeninin teorik görüntülü kavramsallaştırılmasından başka bir şey değildir. Ana-akım iktisat öğretisinde olduğu gibi, klasik liberalizmden neoliberalizme savrulurken daha da şiddetlenen biçimden emek maliyetini piyasada oluşan emek gücünün değişim değeri ile algılama ve ölçme yöntemi, katma değer in kâra ayrılan bölümünü von Hayek'in felsefesi bağlamında sermaye mülkiyetinin meşruiyet temelini sorgulanmasını gerektirir. Bu hale göre, neoliberal görüş yanlılarının her bireyin özgür ortamda ve meşru yoldan elde ettiği geliri kutsamasının kapitalist sistemle uyumlu olmadığı ortadadır. Kapitalist sistem yandaşlarının sistemi aklama ve meşrulaştırma yöntemleri olarak piyasa sürecine başvurmaları, piyasanın özgür olması ve piyasada beliren fiyatların kullanım değerini yansıtması koşuluna bağlıdır. Oysa başlangıçta sermaye

üzerindeki mülkiyetin temeli ve piyasa sürecinin işleyişi meşruiyet zemini üzerinden yürümediği gerekçesiyle, varolan sistem ortamında özgürlük ve insan hakları kavramları temelden sarsılmıştır. Günümüzün neoliberal koşullarında bu durum emek ve insan hakları açısından daha da vahim bir hal almış bulunmaktadır.

Kapitalizmin parlak dönemi olarak anılan İkinci Paylaşım Savaşı ertesinden 1970'lerin ortalarına kadar olan sürede Keynesgil politikaların da etkisiyle gelişmiş ekonomilerde yaygın olarak devreye sokulmuş olan "sosyal devlet politikaları"nın sermaye dışı kesime bazı hakların tanınması ve yükseltilmesi yolunu açması hasebiyle insan hakkı ihlalini ortadan kaldırdığı düşünülebilir olmakla beraber, iki açıdan bu savın geçersizliği ortadadır. Birincisi, eğer emek hakkı kullanım değeri ölçütüne riayet edilerek sağlanmış idi ise, "emek fonu" veya "sosyal fon" adı altında bir kolektif birikim kaynağı oluşturulmuş ve yatırımların buradan yapılıyor olması gerekirdi, ki böyle bir yapılanma geliştirilmemiştir. İkincisi ise, böyle bir fonun oluşturulmadığı durumda, yatırımların hız kesmesi ve tipik kapitalist krizlerin yaşanmıyor olması gerekirdi. Oysa sistem derin krizlere girmektedir. Kapitalizmin son dönem tarihinde her iki durum da yaşanmamış olduğuna göre, sözü edilen kapitalizmin parlak döneminde emekçilerin elde ettikleri kazanımların toplam katma değer içinde sömürüye giden bölümden ancak bir miktar pay almadan öteye bir anlam taşımadığı açıktır. Nitekim bir yandan ulusal diğer yandan küresel gelir dağılımında yaşanan anormal bozulmalar geçmiş dönemlerde böylesi bir kazanım sağlanmamış olduğunu açıkça kanıtlanmakla beraber, son yaşanan kriz de aynı patolojiyi ortaya koymaktadır.

Emek değerinin sarf edilen emekle ölçülmesindeki anlayış, emekçinin sarf ettiği emek nedeniyle hissettiği acı ya da yüklendiği fiziksel ve sair maliyetin elde edeceği karşılığa değişiyor olmasını düşüncesine dayanır. Tersinden ifade etmek gerekirse, emekçi elde etmeyi umduğu bir yarara yönelik olarak ve buna değdiğini düşünerek emek harcama külfeti altına girer. Emekçinin bu değerlemeyi özgürce yapabilmesi için von Hayek'in ileri sürdüğü özgür ortam koşulunun bulunması kaçınılmazdır. Oysa kapitalist sistemde, özellikle de giderek sermaye-yoğun teknolojilere geçildiği aşamalarda emek piyasasının büyük bir baskı altında olduğu yadsınamaz.

Sermayenin giderek oligopolist ve bazı alanlarda monopolist yapılara bürünmesi sadece emekçilerin değil, tüketici sıfatı ile tüm bireylerin özgürlük ve insan haklarını da ihlal eden gelişmelerdir. Oligopolist veya monopolist konumuna geçen sermaye, gerek nitelik gerek fiyat politikası açısından tüketiciye karşı büyük bir güç kazanarak, uyguladığı monopolist fiyatla, maliyetin üzerindeki bölümü kadar tüketiciye aşırı yük, bir anlamda vergi benzeri karşılıksız yükümlülük yık-

mış olmaktadır. Geçmişte günümüzdeki uygulamalardan çok daha zayıf olan bu tür gelişmeleri Adam Smith ünlü kitabında eleştirel açıdan ele almış ve tekel fiyatlamasının bir boyutu ile bireyler arasında vergi benzeri yükümlülük olduğunu açıkça belirtmiştir (Smith, 1960; 231).

Özgür olmayan ortamda emek gücü sömürsünden elde edilen değerler birikiminin büyük yatırımlara dönüştürülerek devamlı genişletilen kapitalist sistem, dünya ortalama kar oranlarının gerilemesi ile birikim krizine sürüklenirken, emekçinin işsiz kalması ve yaşamsal bir insan hakkı olan çalışma hakkının kısıtlanması başlı başına bir temel insan hakkı ihlalidir. Emekçi birikimlerinin yarattığı devasa sistemin bizzat emekçiyi çalışma yaşamı dışına atması, sistemin işleyiş kurallına uygundur, ancak birey yaşamı için en doğal hak olan çalışma hakkına aykırıdır. Hal böyle iken, krizler döneminde devletlerin ya da hükümetlerin hangi kesimin yanında olduğu da "insan hakkı karşısında sermaye hakkı" ikilemini karşımıza çıkarmaktadır. Şöyle ki, üretimin her aşamasında nasıl sermaye başat, hatta yaratılan katma değerden büyük payı sermaye alıyorsa, benzer şekilde kriz dönemlerinde de kamusal desteklerden zor durumda olan emek ve genel halk değil, sermaye yararlanmaktadır. Son krizde çok açık görüldü ki, hemen tüm gelişmiş ekonomilerde kamu destekleri yoksullaşan emekçilere veya genel halka değil, büyük finans kuruluşlarına veya işletmelere verilmiştir. "Devletin Muhteşem Dönüşü" (Callinicos, 2010; 113–122) büyük sermayeyi kurtarıırken, kapitalist sistem devleti, genetiksel özelliği ile, emekçi kesimleri ve genel halkın çok temel insan haklarının ihlal edilmiş olmasına sadece seyirci kalmış olmamış, aynı zamanda hak ihlalini telafi etmediği gibi, daha da derinleştirip şiddetlendirmiştir.

Ana-akım iktisat ve sosyal kuram görüşlerinin libertan yaklaşımlardan liberal yaklaşımlara evrilmesi ve bu süreçte "insan hakkı" olgu ve kavramının görüş ve uygulama alanına sokulması, ulus-devlet yapısı içinde sistemin yumuşatılarak meşrulaştırılması ve karşıt sistemlere karşı korunma refleksi olarak görülmelidir. Başka bir deyişle, Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi'nde sayılan eğitim, sağlık ya da çalışma hakkı benzeri tanımlamalar, hiçbir şekilde kapitalist sistemin öz dokusunda olmayan bir olguyu ifade ettiği gibi, bunların "hak" olarak telaffuz edilmeleri de sistemin meşrulaştırılmasına yönelik retoriklerdir. Sistemin en net görüntüsünü veren libertan görüşlerin gerek von Hayek gerekse Nozick gibi düşünürlerin kavramsallaştırmasında açıkça görüldüğü gibi, kapitalist sistemde bireyin mülkiyet hakkı, mülkiyetin menşeinin meşruiyeti ve özgür çalışma ortamında piyasa kuralları ile sağladığı gelirlerden oluşmaktadır. Birey, tüm gereksinimleri için ancak bu kaynaklardan sağladığı gelir ve malvarlığından harcama yapabilir, devlet ise, bir başka bireyin kullanımına tahsis etmek üzere hiç kimsenin meşru mülkiyet ala-

nından kaynak aktarımı yapamaz. Bu yaklaşım uyarınca, kapitalizmin en net halini temsil eden libertarian uygulamada bireysel tüketim konusu olabilecek potansiyel piyasa malları kamusal arz yöntemi ile topluma sunulamaz. Bu nedenle, eğitim piyasada para karşılığı sunulabiliyorsa, keza sağlık hizmeti piyasada fiyat karşılığı sunulabiliyorsa, her birey ancak hizmet maliyetini yüklenerek bu tür piyasa hizmetlerinden yararlanabilir. Von Hayek ve yandaşlarının görüşüne göre, bir bireyin yaşam hakkı için dahi başka bir bireyin mülkiyet alanına girilip zor durumda olan bireye kaynak aktarımı yapılamaz, ancak zor durumdaki bireyin tek hakkı çalışarak gereksinimini karşılamaktır. Bu tartışmalardan çıkan sonuç şudur ki, libertarian felsefede iktisadî anlamda insan hakkı tanımı, meşru yollardan gelir sağlama ile sınırlıdır. Günümüzde anlaşıldığı şekliyle, sağlık ya da eğitim gibi piyasada da sunulabilen hizmetlerin insan hakkı olarak kamusal arzına libertarian sistemde yer yoktur. Nitekim kapitalizm sıkışıkça bu tür hakların törpülediği de görülmektedir.

Klasik ekonomiden neo-klasik ekonomiye geçişi gerçekleştiren Alfred Marshall 1890 yılında ilk baskısı yapılmış olan ünlü *Principles of Economics* adlı eserinde, ekonomide verimliliği artıracığı gerekçesiyle, çocukların eğitimine büyük önem verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Marshall, 1959; 171–172). Sosyalizmle kapitalizm arasındaki farkı özgür rekabetçi piyasa ile açıklayan Marshall'ın bu yaklaşımı onun iktisadî gerekçeye olduğu kadar sosyal yaşam hipotezine de dayandırılmaktadır (Marshall, 2006; 19–20). Alfred Marshall'ın "The Future of the Working Class" başlıklı makalesinden esinlenerek "yurttaşlık" yorumunu geliştiren Thomas Humphrey Marshall'ın görüşleri ışığı altında, katı ekonomik yanlı libertarian görüşlerden görece yumuşak liberal görüşlere geçişi, insan hakkı görüşünün yaygınlaştırılmasından çok, toplumsal barış ve sermayeye piyasa açma adına saf iktisat görüşünün sosyal yaklaşımla harmanlanması olarak görmek gerekir. Ulusdevlet yapısı içinde geliştirilen bu yaklaşımda potansiyel piyasa hizmetleri ancak toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve korunması ya da sistemin devamının sağlanması gibi politik görüşler yanında, ekonomik verimliliğin yükseltilmesi gibi dışsal yararların sağlanması gerekçeleriyle de kamusal arz konusu yapılabilir. Görülüyor ki, iki Marshall'ın da geliştirdikleri ve günümüze dek bazı iniş çıkışlarla ulaştırılmış olan "insan hakkı" konusu, koşulsuz hak olarak görülmemiş, dışsallık ya da sisteme meşruiyet oluşturma gerekçeleri gibi dolaylı yollarla ekonomik işleyişe ve/veya sosyal gerekçeye bağlanmıştır. Her iki gerekçe de güç ilişkisi açısından ekonomiyi başat doku olan sermaye ve sermaye mülkiyetini ifade etmektedir. Sermaye mülkiyeti altında ekonomik anlamda insan hakkı, "sosyal hak" ifadesi ile karşılanmış ve sermaye mülkiyetinden soyutlanıp, salt bazı alanlarda tü-

ketim hakkına dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm beraberinde “parlamentar demokrasi” anlayışını da getirerek, sermaye dışı kesimlerde sermaye mülkiyetine girmeden siyaset yolu ile bazı hakların elde edilebileceği kanaatini uyandırmıştır. Ancak, kapitalist sistemlerde devlet mülkiyetten arındırılmış olduğundan, siyasal erk de sermaye hâkimiyetine girmiş bulunmaktadır. Piyasa hakimiyeti ve parlamentar demokrasi süreci insan hakkı ve hak ihlalleri konularını “göçmen hakkı”, “mahkum hakkı”, “haber alma hakkı” vb gibi tamamıyla sistem dışı alanlara taşımış ve çözümlerin de marjinal girişimlerle sağlanabileceği sanısı yaratmıştır (İHD, 2000). Bu nedenledir ki, kapitalizmde, farklı zaman kesitlerinde çok değişik nedenlerle tarih sahnesine çıkmış olan ve “sosyal hak” olarak algılanan kısmî kazanımlar, “alınmış” değil gasp edilmiş haklardan ancak bir kısmının “verilmiş” görüntüsünden başka bir şey değildir. Yine, bu nedenledir ki, “insan hakkı” anlayışı ve kavramı, kapitalist sistemde “sosyal hak” anlayışı ve kavramına evrilmiş ve bu şekli ile, bazı ekonomik ve sosyal gerekçelerle, gasp edilmiş haklardan güçlülerin uygun gördüğü kadarının asıl hak sahiplerine iadesi uygun görülmüştür. Hal böyle olunca, söz konusu ekonomik ve sosyal gerekçelerin ortadan kalkması ve sistemin krize girmesi “sosyal hak” alanının da erimesine neden olmuş, hatta koşullara bağlı olarak ileri dönemlerde çok daha şiddetli erimelerin yaşanmasına da yol açabilir. Bu nedenle, “insan hakkı” ya da kavramın yozlaşmış ifade şekliyle “sosyal hak” kavramından söz ederken, meselenin doğru olarak analizi sistemin odağa koyulmasını gerekli kılar.

Kaynakça

- Barr, Nicholas (2012), *Economics of the Welfare State*, Oxford University Press, London.
- Blaug, Mark (1995), *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, Cambridge, İngiltere.
- Brennan, Geoffrey & James Buchanan (1980), *The Power To Tax*, Cambridge University Press, New York.
- Büyük Larousse (1986), Cilt 11, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Callinicos, Alex (2010), *Yanılsamaların Şenlik Ateşi*, (çev. A. A. Cingöz) habituskitap, İstanbul.
- Dardot, Pierre & Christian Laval (2012), *Dünyanın Yeni Aklı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dean, Mitchell (2010); *Governmentality*, Sage, London.
- Duhm, Dieter (1996), *Kapitalizmde Korku*, (çev. S. Şölçün), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- İHD (İnsan Hakları Derneği) (2000), *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı*, Ankara.
- Kabaoğlu, İbrahim Ö. (1997), “İnsan Hakları”, *Çağdaş Toplum Değerleri, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları*, 11, İstanbul.

- Keynes, J. Maynard (1920), *The Economic Consequences of the Peace*, Harcourt, Brace and Howe, New York.
- Keynes, J. Maynard (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, London.
- Marshall, Alfred (1959), *Principles of Economics*, MacMillan & Co. Limited, London, İngiltere.
- Marshall, Thomas Humphrey (2006), "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf", *Sosyal Politika Yazıları*, (der. A. Buğra – Ç. Keyder), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Musgrave, Richard A: (1959), *The Theory of Public Finance*, McGraw-Hill Inc., Boston.
- Musgrave, Richard A. & Peggy B. Musgrave (1989), *Public Finance in Theory and Practice*, McGraw-Hill, Boston.
- Nozick, Robert (1999), *Anarchy, State, and Utopia*, Blackwell, Cambridge, USA.
- Rawls, John (2000), *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, usa.
- Russell, Bertrand (1965), *History of Western Philosophy*, George Allen & Unwin, Ltd. London.
- Sandel, Michael J. (2010), *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge University Press, UK.
- Sen, Amartya (1973), *On Economic Inequality*, Oxford University Press, London.
- Sen, Amartya (1987), *On Ethics & Economics*, Basil Blackwell, Oxford, İngiltere.
- Sen, Amartya (2002), *Rationality and Freedom*, The Belknap Press of Harvard University Press, London.
- Sennett, Richard (1992), *The Fall of Public Man*, Norton Paperback, New York.
- Sennett, Richard (2002), *Karakter Aşınması*, (B. Yıldırım), Ayrıntı, İstanbul.
- Smith, Adam (1960), *The Wealth of Nations*, Everyman's Library, London, İngiltere.
- Walzer, Michael (1983), *Spheres of Justice*, Basic Books.
- Wapshott, Nicholas (2011), *Keynes, Hayek, W.W.* Norton & Company, New York.